

Barátkozzunk a „hamis barátok”-kal (javaslat egy szótár összeállítására)

A „Magyar mint idegen nyelv
napja”

2013. december 14.

H. Varga Márta

KRE BTK

Magyar Nyelvtudományi Tanszék

Vázlat

- 1. Két rövid történet
- 2. „Hamis barátok” – elméleti aspektusból
- 3. Csoportosításuk eredet szempontjából
- 4. Csoportosításuk jelentés szempontjából
- 5. Hamisbarát-szótárak

1. Két rövid történet (1)

Egy I. világháborús epizód (vö. Milan – Sünkel 1990: Prefazione)

- n. *Kadaver* 'állati tetem', 'állati hulla', 'dög',
- ang. *cadaver* } 'emberi holttest'
- fr. *Cadavre* }
- ol. *cadavere* }

(vö. latin *cadō, cadere, cecidī, cāsūrus* 'leesik, lehull, lezuhan')

Két rövid történet (2)

Udinei történet (forrás: Kiss Katalin, Udinei Egyetem)

- *Az ötödik alkalommal meghirdetett békemenet az aggodalmak ellenére is méltóságteljes és békés volt. A Nagykörút és a Podmaniczky utca sarkán volt kisebb incidens, amikor egy alig tucatnyi fiatalból álló csoport megpróbálta megzavarni a rendezvényt, de nagyobb **atrocitás** nem történt*
(www.atv.hu/belfold/20131023/hirkereso).

2. A „hamis barátok” definíciója

- „faux amis du traducteur”: Koessler, M. – Derocquigny, J. 1928. *Les faux amis ou les trahisons du vocabulaire anglais; conseils aux traducteurs*. Vuibert, Paris.
- fr. *faux amis*, ang. *false friends*, ném. *falsche Freunde*, ol. *falsi amici*, sp. *falsos amigos*, or. *ложные друзья*:
 - - azonos vagy hasonló hangsorú/hangzású szavak két vagy több nyelvben,
 - - jelentésük (és/vagy használatuk) csak kisebb-nagyobb mértékben azonos (akár ellentétes is lehet),
 - - **etimológiailag kapcsolatban vannak** egymással (közös eredetű lexémapárok).

Túlzottan tág értelmezés

Nem írja elő a közös etimológiai eredet kritériumát.

- David Crystal (1992): *Words in different languages which resemble each other in form, but which express different meanings.*
- Longman Dictionary of Language Teaching & Applied Linguistics (1992): *a word which has the same or very similar form in two languages, but which has a different meaning in each. The similarity may cause a second language learner to use the word wrongly.*

Meghökkenő (alaki) egybeesések, véletlen homonimák

- m. *mese* ~ ol. *mese* 'hónap';
- m. *karika* ~ ol. *carica* 'töltet, támadás';
- m. *lucerna* ~ ol. *lucerna* 'olajmécses, fény, ragyogás';
- m. *eleven* ~ ang. *eleven* 'tizenegy';
- m. *comb* ~ ang. *comb* 'fésű';
- m. *fatál* ~ ang. *fatal* 'elkerülhetetlen, végzetes';
- m. *favilla* ~ ol. *favilla* 'szikra, parázs';
- ang. *cold* 'hideg' ~ ol. *caldo* 'meleg';
- ang. *gift* 'ajándék' ~ n. *Gift* 'méreg';

3. Csoportosításuk eredet szempontjából (1)

- 3.1. Tágabb értelmű csoport
- 3.2. Szűkebb értelmű csoport

3.1. Tágabb értelmű csoport

- **Nem rokon nyelvek** közötti érintkezések (kölcsonzés) eredményeként esnek egybe vagy hasonlítanak egymáshoz;
 - m. *farmer* ~ ang. *farmer* 'gazdálkodó, földműves';
 - m. *barát* ~ or. *брат* 'fiútestvér';
 - m. *munka* ~ szláv *мука* 'kín, gyötrellem, fáradtság' → vö. orosz *хождение по мукам* 'golgota, kb. szenvedések útja' (vö. HB. s *veté őt ez munkás* ['gyötrelmes'] *világ belé*) (vö. or. *работа* 'munka', n. *Arbeit* 'munka'),
 - m. *cifra* 'dísz, pompa, díszes' ~ lat. *cifra* 'nulla, számjegy, titkos jel', ol. *cifra* 'szám(jegy)', n. *Ziffer* 'szám(jegy), titkos írásjegy';
 - nemzetközi szavak, pl. *gumi*, *billió*, *katarzis*;

3.2. Szűkebb értelmű csoport

- „False / deceptive cognates” – (hamis rokon, messzire sodródott testvér): **rokon nyelvi szavak** (megtévesztő) kapcsolata;
- ang. *dish* 'fogás, egytálétel' ~ n. *Tisch* 'asztal';
- holl. *tuin* 'kert' ~ n. *Zaun* 'sövény' ~ ang. *town* 'város';

4. Csoportosításuk jelentés szempontjából

A szemantikai viszony bemutatásához figyelembe veendő a lexikai jelentést meghatározó/befolyásoló komponensek:

- (a) ábrázoló komponens (intellektualitás),
- (b) érzelmi-értékelő komponens (affektivitás);
- **4.1.** „teljesen hamis barátok” (ang. *absolute false friends*, ol. *falsi amici totali*),
- **4.2.** „részben hamis barátok” (ang. *partial false friends*, ol. *falsi amici partiali*)

4.1. „Teljesen hamis barátok” 1.

Régebbi átvételek: a közös etimológiai eredet ellenére jelentések ma már teljesen különböznek egymástól.

4.1.1. Csak az ábrázoló jelentések különböznek (értékelő jelentés nincs), pl.

- m. *piac* ~ ol. *piazza* 'tér';
- m. *bank* ~ ol. *banco* 'pad';
- m. *pálya* ~ ol. *palio* 'versenyben elnyerhető zászlóféleség';
- m. *táska* ~ ol. *tasca* 'zseb';
- m. *lexikon* ~ ol. *lessico* 'szókészlet, szókincs';
- m. *autista* ~ ol. *autista* 'autóbuszsofőr';
- m. *alt* 'a legmélyebb női énekhang' ~ ol. *alto* 'magas férfihang, mély női- vagy fiúhang') ~ lat. *vox alta* 'magas hang'; (vö. még m. *farmer* ~ ang. *Farmer*, m. *barát* ~ or. *бpam*, m. *munka* ~ or. *myka*);

4.1. Teljesen hamis barátok 2.

4.1.2. Csak az értékelő jelentések különböznek, pl.

- m. *perszóna* (gúnyos) 'kétes hírű személy' ~ ol., ang. *person(a)*, 'személy, egyén, ember';
- m. *rafinált* (pej.) 'ravasz, furfangos' ~ ol. *raffinato* 'tisztított, finomított';
- m. *fabrikál* (biz., tréf-gúny-pej.) ~ ol. *fabbricare* 'gyárt, készít';
- m. *kapiskál* (biz.) ~ ol. *capire* 'megért, felfog';
- m. *kóstál* (nép.) ~ ol. *costare* 'kerül vmibe';
- m. *smukk* (biz., pej.) 'olcsó ékszer' ~ n. *Schmuck* 'ékszer';
- m. *(tik)mony* (nép.) 'tojás' ~ f. *muna* (köznyelvi) 'tojás';
- m. *pulóver* ~ ang. *pullover* (elavult) →
- m. *szvetter* (elavult) ~ ang. *sweater* (köznyelvi);

4.1. Teljesen hamis barátok 3.

4.1.3. Mind az ábrázoló, mind az értékelő jelentések különböznek, pl.

- m. *parola* (nyj.) 'tenyérbe csapó kézfogás' ~ ol. *parola* 'becsületszó';
- m. *amatőr* (pej.) 1. 'dilettáns, hozzá nem értő; alacsony színvonalú, gyenge', 2. 'nem professzionális' ~ ol. *amatore* 1. 'szerető, szerelmes, rajongó, kedvelő', 2. 'dilettáns' < lat. *amātor, ōris*, m. 'vkit, vmit szerető, kedvelő férfi' (vö. *amo*);

4.2. „Részben hamis barátok”

4.2.1. magába foglaló / inklúziós esetek (inclusion)

4.2.2. átfedésses esetek (overlap)

4.2.1. Inklúziós esetek

Jelentésszűkülés értékelő komponens nélkül, pl.

- m. *balerina* < ol. *ballerina* 'táncosnő';
- m. *artista* < ol. *artista* 'művész';
- m. *tinta* < ol. *tinta* 'festék';
- m. *sztráda* 'autópálya' < ol. *strada* 'út'
- m. *limonádé* < n. *Limonade* 'üdítőital';
- m. *dog* < ang. *dog* 'kutya'
- n. *werken* 'fizikai munkát végez' < ho. *werken* 'dolgozik';
- cseh *listopad* 'november', horvát: 'október' < szláv *listopad* 'levélhullás';

Jelölt jelentésszűkülés (pozitív vagy negatív értékű), pl.

- m. *masina* (nép) 'cséplőgép'; (rég) 'mozdony, vonat' < ol. *macchina* 'autó, gép, motor'.
- m. *allegro* (zene) 'élénken' < ol. *allegro* 'vidám, boldog';
- m. *finalé* (zene, szính, irod) 'befejező tétel, hatásos vég' < ol. *finale* 'befejezés, döntő futam, finis';
- m. *konfirmál* (val) 'a konfirmálás szertartását végzi' < *confirmare* 'megerősít, hitelesít, visszaigazol'.

4.2. „Részben hamis barátok” (2)

4.2.2. Átfedés (overlap)

- m. *korzó* 'sétálóutca' < ol. *corso* 1. 'folyás', 2. 'tengeri utazás', 3. 'égitestek mozgása', 4. 'menet', 5. 'út', 6. 'lefolyás', 7. 'tanfolyam, kurzus, előadás-sorozat', 8. 'sétálóutca';
- m. *óra* 1. 'időmérő szerkezet', 2. 'időegység', 3. 'tanítási óra', 4. '60 perc időtartam', 5. 'fogyasztásmérő műszer' < ol. *ora* 1. '60 perc időtartam'; 2. 'időpont'; 3. 'most, éppen';

Kinek kell(ene) foglalkozni ezzel a jelenséggel?

- A „hamis barátok” közötti finomabb jelentésárnyalatok, kisebb-nagyobb jelentéseltérések, illetve különbözőségek feltárása
 - nyelvtanári,
 - nyelvkönyírói és
 - szótárírói feladat (lenne).

Nyelvkönyvek

- Fábián Zsuzsanna – Kardos Orsolya 2004. *Chi la dura la vince. Olasz nyelvi gyakorlatok és alapszókincs érettségizőknek, nyelvvizsgázók-nak, egyetemre készülőknak*. Eötvös József Könyvkiadó, Bp.136-138.
- Lázár A. Péter 1998. Towards a taxonomy of „false friends”: Faux amis for Hungarian users. *The Even Yearbook* 3. 69–118.
- Kiss Mónika 2009. „Magyarul tanulók” [Tarka-barka rovatban] VI/1: 26.

Szótárak

- Virginia Browne – Mendes – Natali 1987. *Dizionario di false analogie e ambigue affinità fra inglese e italiano*. Zanichelli, Bologna.
- Raoul Boch 1988. *Les faux amis aux aguets*. *Dizionario di false analogie e ambigue affinità fra francese e italiano*. Zanichelli, Bologna.
- Carlo Milan – Rudolf Sünkel 1990. *Falsche Freunde auf der Lauer*. *Dizionario di false analogie e ambigue affinità fra tedesco e italiano*. Zanichelli, Bologna.
- Secundí Sané – Giovanna Schepisi 1992. *Falsos amigos al ececho*. *Dizionario di false analogie e ambigue affinità fra spagnolo e italiano*. Zanichelli, Bologna.
- „Cambridge International Dictionary of English” (= CIDE)1995.
- Tullio De Mauro 2000. *Il dizionario della lingua italiana*. Paravia-Bruno Mondadori, Torino-Milano.

Kezdeményezések

- Fábián Zsuzsanna 2001. Egy olasz-magyar „hamis barátok” szótárról. In: Gecső Tamás (szerk.), *Kontrasztív szemantikai kutatások*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 104–114.
- „Hamis barátok” szótár magyar és néhány (nagy) indoeurópai nyelv (angol, német, olasz, francia, spanyol, orosz) vonatkozásában (talán egy kötetben).

A szócikkek elrendezése

- betűrendes címszólista;
- a magyar szó szócikke;
- az idegen nyelvű szó szócikke (mindkettő tartalmazza a szófaji megjelölést, a szükséges jelentéstagolást);
- magyarázatok: a magyar részben idegen nyelven, az idegen nyelvű részben magyarul (akár egynyelvűek is lehetnek);
- a példák: kontextusban;
- **fontos!**: az eltérő jelentések szerinti tagolásban a stílusminősítéseknek is helyet kell kapniuk a használatra vonatkozó vagy a konnotációra utaló információkkal.

Szóciikk (1) forrás: Browne – Mendes – Natali 1987: 14-15.

brave *agg.* coraggioso.

bravo *agg.* [1] clever, bright: «**Va bene John nel tuo corso?**» – «Oh, sì, è **bravo**», «Is John doing well in your class?» – «Oh yes, he's a bright boy». [2] good at: **Luigi è bravo in matematica**, is good at maths. [3] splendid: **è una brava ragazza**, she's a splendid girl. [4] good: **da bravo, aiuta la mamma**, help Mummy, like a good boy. • «**Bravo!**» (*al teatro*), Bravo! (*in tutti gli altri casi*) Well done!; **è un brav'uomo**, è **una brava persona**, he's a splendid (*o* good) chap (*si noti però che questa espressione è poco usata oggi*); **fumò la sua brava pipa**: *per questo uso del termine non esiste alcun esatto equivalente in inglese; tuttavia è possibile ricorrere alla frase he smoked his pipe as usual.*

Szócikk (2) forrás: Browne – Mendes – Natali 1987: 4.

amateur *s. e agg.* dilettante (*nel senso di non professionista*). *Si noti che non è solitamente spregiativo, mentre lo è l'agg. amateurish (dilettantesco, da dilettanti):* **the Olympic Games used to be confined to amateur athletes, but now almost all those who take part are professionals; amateur acting is very popular in England; I can't understand the success of X's novel – why is such amateurish writing praised so highly?**

amatore *s.* [1] (*nel senso di appassionato*) *possiamo avere music-lover, opera-lover, art-lover, oppure perifrasi quali someone who loves/is keen on/fond of music, opera, ballet, sport, etc.*
[2] (*intenditore*) *connoisseur.*